

אוניברסיטת תל-אביב

אוניברסיטת תל אביב
הפקולטה למדעי הרוח ע"ש לסטר וסאלי אנטין
בית הספר להיסטוריה

הרודוטוס והתפיסה היוונית הארכאית של קצות-הארץ

תקציר חיבור לשם קבלת התואר "דוקטור לפילוסופיה"

מגיש:

מר גבריאל (גלי) שפירא

בהדרכת

פרופסור עירד מלכין

פברואר 2011

תקציר

הרודוטוס והתפיסה היוונית הארכאית של "קצות-הארץ":

עבודת המחקר עוסקת בויקה הקיימת בין הנרטיב של הרודוטוס לגבי אסטרטגיית ההתרחבות של האימפריה הפרסית על פני "כל הארץ" (pasa gh) - לבין התיאורים של "קצות-הארץ" (ešxata gaihj) אשר נכללים באותו הנרטיב. העיסוק בגיאוגרפיה ה"קצוות" ההרודוטאית מן הזווית הזו חיוני, כפי שטוענת העבודה, להבנת הרפרזנטציה של תהליך התעצמות השלטון האימפריאלי הפרסי בנרטיב. הנחת הבסיס היא, שבהקשר הגיאוגרפי הנדון הרודוטוס שם דגש על הקשר המובנה בין תפיסת הפוליות של שטח הארץ לבין המושג של קצותיה. ההתייחסות לקשר הזה, כפי שהוא מתבטא בטקסט, נעשית תוך בחינה נרטולוגית של הסימנים המייצגים את ביצוע פעולת הסיפור, את מקורה, מטרתה, והקשרה. המחקר, שמתבצע במישורים ההיסטוריוגרפיים, הגאוגרפי-מרחביים, והנרטולוגיים, מקשר אפוא בין דיסציפלינות שונות מתחומי ההיסטוריה, הגיאוגרפיה והספרות.

בהיסטוריה קיימות שתי דעות שונות לגבי קיומו של "גבול-המים" המקיף את הארץ בקצותיה. הדעה הראשונה היא זו של ה"מקורות" של הרודוטוס, שלפיה הארץ גובלת בנהר אוקיאנוס; ואילו הדעה השנייה היא זו של הרודוטוס עצמו, שלפיה הארץ גובלת ב"ים". לפי דברי הרודוטוס, התפיסה של מי אוקיאנוס שונה ביסודה מן התפיסה של מי ה"ים" מבחינה זו שהנהר זורם מסביב לארץ בתוואי זרימה מעגלי, ואילו ה"ים" לא.

הרודוטוס דוחה את רעיון "גבול-המים" האוקיאני כהמצאה של הומרוס או משורר קדום אחר. בְּדָחוֹתוֹ מדגיש הוא, שה"מקורות" המקבלים את דברי המשוררים, גורסים, כי צורת הארץ הנה מעגל, אשר נחלק לשני חלקים שווים בגודלם. בחלק הראשון שמדרום, נמצאות היבשות אסיה וליִבְיָה, ובחלק השני, שמצפון, נמצאת יבשת אירופה. לדעתו, יבשת אירופה גדולה בהרבה מאסיה וליִבְיָה גם יחד, וכל שעשוי להיאמר על שטחיה הרחוקים ביותר, כגון האמירה על הנהר אַרְיַדְנוֹס שנשפך ל"גבול-המים" הצפוני, אינו אלא מומצא.

מדברי הרודוטוס עולה, כי בתחום הגיאוגרפי של תיאור הארץ משמעותה של "המצאה" הנה, קביעת דבר על סמך אמירה או אמירות שאינן מבוססות על אֶוּטוֹפְסִיָּה. על פי גישה זו, לא רק אֶרִידָנוֹס, אלא גם אוקיאנוס הנו ישות מילולית, "שֵׁם" (**ouhoma**) ותו לא; שכן איש מבין הדוֹבְרִים המדברים על הנהר לא הגיע עדיו וראהו כ"רואה בעצמו" (**auktophj**), קרי במו עיניו. הרודוטוס מבטא זאת בְּטַעֲנָה, שהמצדדים ברעיון האוקיאני אומרים את ה"מילה" (**l ogoj**) "אוקיאנוס" מבלי שתלווה לאמירתם "פעולה" (**eřgon**) של מסע.

ההתייחסות לאוקיאנוס כאל "שֵׁם" משקפת הבחנה כללית יותר שהרודוטוס עושה בין "מרחב קונקרטי" לבין "מרחב של הלשון". "המרחב הקונקרטי" הוא מרחב שנבנה על בסיס אֶוּטוֹפְסִיָּה, ומגולמת בו 'ידיעה'; לעומת זאת, "מרחב של לשון" איננו מרחב שנבנה על בסיס אֶוּטוֹפְסִיָּה ולא מגולמת בו 'ידיעה'. התנאי ל'ידיעה', כפי שהרודוטוס מגדירו, הנו שהדובר המתייחס למרחב מסוים באומרו "אני ראיתי" יוֹפֵר כמי שאכן ביצע 'פעולת מסע' וראה את המרחב 'בעצמו'.

הרודוטוס, כשלעצמו, מוצג בדבריו שלו כ'מומחה לשמיעת עדי-רָאָה', המסוגל מתוקף מומחיותו להבחין אם יש או אין באמירה גיאוגרפית 'ידיעה'. על רקע זה הוא קובע שאוקיאנוס שייך ל"מרחב של הלשון", ומשייכו כישות מילולית ל"שמועה" (**akohj**). דהיינו, ה"שֵׁם" הזה הגיע דרך אמירה כמילה דְּבוּרָה או כתובה שעברה מפה לאוזן, מבלי שהדוברים המשתמשים בו ביצעו מסע בכדי לראות את "גבול-המים" המקיף את הארץ במו עיניהם.

עניין "המרחב של הלשון" קשור באופן הדוק לביקורתו של הרודוטוס כלפי הכרטוגרפיה היוונית. הרודוטוס תוקף את הכרטוגרפים היוונים, שמציירים, איש איש על לוחית-המפה (**pihac**) שלו, את הארץ כאילו נעשתה באמצעות מְחוּגָה, ומחלקים את המעגל באופן סימטרי לאסיה (כולל לִיבְיָה) ואירופה. ברם, חשוב לשים לב, שבסיפורו של הרודוטוס על לוחית-המפה של אֶרִיסְטֶאגוֹרְס, הכרטוגרפיה מתגלה כמערכת מורכבת שמייצגת את הארץ לא רק בציור, כי אם אף בִּיבּוּר של הכרטוגרף אל מול הציור. הדיבור בהקשר זה הנו הפירוש המילולי של ה'קווים' בתחום המעגל המצויר בד בבד עם הַתְּנוֹאֶת ההצבעה עליהם.

לנוכח ההגדרה הכרטוגרפית של 'קו-היקף' המעגלי פֶּאָרֶץ פְּכּוּלְיוּתָהּ, וההצבעה על ה'קו' הַלְזָה כארטיקולציה של ה"גבול" בין אוקיאנוס לבין יבשות שוות בגודלן, אומר הרודוטוס: "אני צוחק" (gel w#). כל זה נדמה להרודוטוס כמופע מגוחך, במיוחד כשהקהל המביט בכרטוגרף עשוי לשמוע מפיו, שאוקיאנוס זורם סביב "כל הארץ". הרודוטוס עומד על כך שה"אמת" הגיאוגרפית אינה יכולה להיות מושגת אלא רק כשיש הַלְיָמָה בין "המרחב של הלשון" ל"מרחב הקונקרטי". כלומר, כשהאצבע של הכרטוגרף המַתְנוּה על קו ההיקף תהא אצבע של דוֹבֵר שיכול להגיד "אני ראיתי" את אוקיאנוס. הרודוטוס, כימומחה לשמיעת עדי-רְאָהָה, אינו מכיר דוֹבֵר כזה, ולגבי דידו הקפת "כל הארץ" במסע איננה בגדר האפשר בשל גודלה העצום של אירופה.

יחד עם זאת, הרודוטוס מוכן להכיר בדוברים שהקיפו את היס שהוא מכנה "האדום", שמשתרע סביב אסיה וליבֵּיָה (מדרום). וכן בדוברים שהקיפו את המשכו של אותו היס, שהוא מכנה "האטלנטי", שמשתרע סביב ליבֵּיָה (ממערב). אלו הם, מחד גיסא, סְקִילָאָקְס מקאריאנְדָה וצוות מלחים, שנשלחו מטעם מלך פרס דְרִיָוֶש הראשון (המאה השישית לפנה"ס) להקיף את אסיה מהאינְדוֹס עד ל"מפרץ הערבי". ומאידך גיסא צוות מלחים פניקים, שנשלחו מטעם מלך מצרים נְכוֹ השני (המאה השביעית והמאה השישית לפנה"ס), להקיף את ליבֵּיָה מ"היס האדום" עד עמודי הַרְאָקְלֶס. לפי הרודוטוס, הפלגתם של סְקִילָאָקְס ומלחיו ארכה כשנתיים וחצי, והפלגתם של המלחים הפניקים ארכה שלוש שנים.

שתי משלחות-החקירה הללו מוצגות בסיפורו של הרודוטוס על רקע חשיבותו האסטרטגית של "גבול-המים" הימי של הארץ. הרודוטוס מתייחס לרצועת השטחים הסמוכים ל"היס האדום" ול"היס האטלנטי" באמצעות המונחים "קצוות" או "קצות-הארץ". לעיתים הוא מתארם גם כ"קצוות" של "הארץ המיושבת" (oikoumehh), לאמור כרצועת יישובי בני-אדם הנמצאים לאורך "גבול-המים" של היבשות. לדבריו, בתחומי הארצות הללו נמצאים "הדברים הכי טובים" (talkal lista), והן מתאפיינות בעושר יוצא מגדר הרגיל.

הנקודה האחרונה חשובה ביותר, שכן המשימות של סְקִילָאָקְס ומלחיו, ושל המלחים הפניקים, נועדו בראש ובראשונה להשיג 'ידיעה' לצרכים אסטרטגיים. האנשים הללו היו למעשה "מודיעים" בשירות המלכים ששלחום, ותפקידם היה לאסוף מידע על "קצות-הארץ" בכדי לממש יעדים

צבאיים וכלכליים של האימפריות שאליהן השתייכו. באופן זה, ותוך שימת דגש על הקשר ההדוק הקיים בין גיאוגרפיה לאסטרטגיה, מעלה הרודוטוס את "קצות-הארץ" כיעד במסעות מלחמה של מלכי פרס.

על פי סיפורו של הרודוטוס, לאחר ששבו סְקִילָאקס ומלחיו אל דְרִיָנוֹשׁ השתמש המלך במידע שהם הביאו אליו, בכדי להילחם בעמים ההודיים השוכנים סמוך לחלק המזרחי של "הים האדום" ולכבושם. הכיבוש הזה היה חלק מתהליך התרחבות אימפריאלית, שלדברי הרודוטוס היווה עבור מלכי פרס כֹּרֶשׁ וקֶאֶמְבִּיֶסֶס עיקרון פעולה של שלטונם. בהתאם ל'עיקרון האימפריה המתרחבת' (כפי שנכנה אותו), והודות לעבודת הכנה גיאוגרפית קפדנית שנהג דְרִיָנוֹשׁ לעשות בטרם יוביל צבא למלחמה, הצליח מלך זה להפוך למלך של "כל אסיה". 'ידיעה' גיאוגרפית ו'אימפריה' משתלבות מבחינה זו יחדיו.

דְרִיָנוֹשׁ יצא למלחמה בסקיתיה מפני שהוא רצה להרחיב את גבולות האימפריה הפרסית אל תוך תחומי אירופה. הוא נסוג לבסוף מארץ זו עם חייליו, לא מפני שלא הכיר את טיב הארץ, אלא מפני שהסקיתים, כעם רועים-נוודים, השכילו לפתח שיטות לחימה של עם בלי טריטוריה. הם התישו את צבאו על ידי החרבת אדמת סקיתיה, ובאופן שחותר תחת 'עיקרון האימפריה המתרחבת' המדגיש את טבעם הטריטוריאלי של העמים הנכבשים. דְרִיָנוֹשׁ לא טעה במובן זה שְחָסֶר 'ידיעה' גיאוגרפית, אלא כיוון שלא הבין מבעוד מועד שהוא נלחם בעם בלתי טריטוריאלי, ושמלחמתו אינה מובילה לאימפריה גדולה יותר.

לאחר כישלון דְרִיָנוֹשׁ במלחמה עם הסקיתים פרץ המרד האִיוֹנִי, והמלך המשיך לפעול באירופה הן בדכאו את המורדים, והן לאחר מכן, כששלח את המצביאים דָאָטִיס ואַרְטַאפָרְנֶס עם צבא בכדי להעניש את אתונה ואַרְטָרְגִיה, על שסייעו למורדים בתחילה. לאחר שניסיון הפרסים לכבוש את אַטִיקָה נכשל במֶאֶרְאָתוֹן, החליט קְסָרְקְסֶס, בנו של דְרִיָנוֹשׁ שעלה אל המלוכה לאחר מותו, לנקום באתונאים על מה שעוללו לאביו, ולכבוש את אתונה ואת "כל יוון". הנקודה החשובה היא, שְקְסָרְקְסֶס, שדמותו נבנית בסיפור כדמות מלך בעל דחפי הִיפָרִיס קיצוניים, לא הסתפק בנקמה ביוון, אלא הוא התכוון להוביל צבא למלחמה על "כל אירופה", בכדי לכבוש את הארץ כולה.

על פי סיפורו של הרודוטוס, התוכנית של קְסַרְקֶסס הייתה לכבוש את "כל יוון" ואת "כל אירופה". לאחר מכן, כשאסיה ואירופה יהיו של המלך, ויהפכו לטריטוריה פרסית, יוכל הוא לכבוש בנקל אף את לִיבְיָה הקטנה מהן. הרודוטוס מתאר את אירופה כיבשת עשירה ממש כמו אסיה, ולדבריו, עיקר אוצרותיה נמצאים מעבר לֶסְפו של ה"צפון הרחוק", מעל ארץ האִיסְדוֹנִים. הוא סובר, שכמו בחלקה הדרומי של הארץ, כן אף בחלקה הצפוני, "הדברים הכי טובים" שקיימים בתבל צבורים ב"קצות-הארץ".

בנקודה זו ניתן להבחין בקשר מיוחד הנוצר בין התיאורים הגיאוגרפיים-אסטרטגיים של "קצות-הארץ", לבין הקונסטרוקט הטקסטואלי של דמות קְסַרְקֶסס כמלך הִיֶרְיֶסְטִי. לטענתי, הקריטריונים שהרודוטוס מציב להיווצרות 'ידיעה' גיאוגרפית בתחום "גבולות-המים" של היבשות, מְוֹסְתִים בנרטיב שהוא מספר ומשולבים בתוך מערכות ההֶבְנָיָה של דמות קְסַרְקֶסס כאסטרטג, שדחפי הִיֶרְיֶסְטִי שלו פגעו בשיקול דעתו הצבאי. דגש מיוחד מושם על כך שלפי הרודוטוס, לפני שְקַרְקֶסס עבר את הגשר המחבר מעל מֶצַר הֶלְסְפּוֹנְטוֹס בין אסיה לאירופה, הוא הביע את רצונו בתפילה אל הֶלְיוֹס, ואל מול כל מלווי, להוביל את צבאו מיוון אל ה"קצוות" של אירופה. כמו כן, המלך אמר לדודו אֶרְטַאבְאָנוֹס, שהוא מסוגל לכבוש את "כל אירופה" במסע צבאי אחד ובתוך פחות משנה, מבלי שצבאו יתקל בבעיות של אספקה העשויות לגרום בין החיילים לרעב במהלך המסע. בהקשר הזה בדיוק נבחנת האמירה של הרודוטוס כי אין בנמצא איש היודע אם קיים "ים" ב"קצוות" של אירופה.

כאן מובלטת העובדה, שהרודוטוס איננו אומר שאין "ים" ב"קצוות" של אירופה, אלא שהוא אינו מכיר אמירה לגבי אותו ה"ים" שיש בה אֹטוֹפְסִיָה. בכך, הוא מבליט את העדר שיקול הדעת של קְסַרְקֶסס בְדַבְרוֹ על כיבוש "כל אירופה", ובתִּפְנוֹ מסע צבאי מבלי לדאוג קודם לכן ליהכנה גיאוגרפית. כלומר, המלך לא שלח "מודיעים", שיבררו אל-נכון כ'עדי-רְאִיָה' מהו גודלה של אירופה, ועד כמה רחוקים קצותיה מן ה"גבול" המפריד בינה לבין אסיה וְלִיבְיָה.

השפעת הִיֶרְיֶסְטִי של קְסַרְקֶסס על חשיבתו האסטרטגית הפגומה באה לידי ביטוי בסדרת חלומות, שבשיאה רואה המלך בשנתו "מְרָאָה" (olyij), שבו מופיע הוא מעוטר בַזַר שענפיו מתפשטים על פני "כל הארץ". לאחר שהמאגים מפרשים את חלומו פירוש שלפיו קְסַרְקֶסס עתיד לשלוט על "כל" בני האדם, הוא משתמש בשם התואר **pasa** ("כל") הן בהקשר של שטח

אירופה, והן בהקשר של שטח הארץ. הוא מדבר על עצמו כמי שמתעתד להרחיב את האימפריה עד שגבולות הטריטוריה של פרס יגבלו באֵיתָר של זאוס, קרי יתפרסו אל עבר ה"קצוות" של הארץ מכל עבריהם. הדברים הללו נאמרים מבלי שקִרְקֶס יבין כי בהשתמשו בביטויים של "כל אירופה" ו"כל הארץ" מוטל עליו כמוביל צבא לבדוק את משמעותה של אותה פוליוּת, דהיינו האם הדיבור "במילה" אכן מבוסס בנדון זה על "פעולה".

ניתוח מדוקדק של הזיקה בין תפיסת הכוליות ומושג ה"קצוות" מעגן את הפרובלמאטיקה של המעגל האוקיאני (כארטיקולציה של "כל הארץ") בהקשר של הסיפור על מלחמתו הכול-עולמית של קִרְקֶס. האמירה "אני צוחק", שהרודוטוס אומר בנוגע לכרטוגרפיה היוונית, מְתַגֵּלָה כמְכוֹנֶנֶת לא רק כלפי המציירים את אסיה (כולל לִיבְיָה) ואירופה כשוות בגודלן, וכמוקפות באוקיאנוס. היא מְכוֹנֶנֶת גם כלפי קִרְקֶס, החושב שאפשר לדבר על כיבוש "כל אירופה", ועל הרחבת האימפריה סביב "כל" "גבולות-המים" של היבשות, בלא שתהא לו קודם לכן 'ידיעה'. יתר מִכֵּן, הלעג שמבטא ה"אני" אשר "צוחק" מבטא את גישתו של הרודוטוס, שלפיה התפיסה הגיאוגרפית של קִרְקֶס מעידה לא רק על הִיבְרִיס והעדר שיקול-דעת אסטרטגי כי אם גם על סְכָלוּת.

אך פה יש לנו להתייחס אל הגישה המְלַעִיגָה הזו של ה"אני" ההרודוטאי באופן יותר ביקורתי. צריך לברר, כיצד ה"אני" ההרודוטאי עשוי לְסִתּוֹר את עצמו בפולמוס שמתנהל במהלך סיפור הנרטיב בינו לבין ה"מקורות" לגבי השאלה, אם יש 'ידיעה' לגבי אוקיאנוס או לא, ומהו גודל היבשות. העניין הוא, שבמקרה דנן הטקסט 'בוגד בעצמו', שכן גם ל"אני" כמְסַפֵּר אין ולא יכולה להיות 'ידיעה' לגבי "גבולות-המים" של הארץ על פי הקריטריונים שהוא מציב. זאת מפני שה"אני", בדיוק כמו ה"מקורות", איננו מתבסס על אֵוֶטוֹפְסִיָה, אלא על דיבוריהם של סְקִילָאָס או הפניקים, הווה אומר על ה"שמועה". מן הבחינה הזו הרודוטוס אינו שומר על עקביות, כשהוא מְסַדֵּר את "הים האדום" ו"הים האטלנטי" ב"מרחב הקונקרטי", במקום להסדירם, כמו אוקיאנוס, ב"מרחב של הלשון". דבר זה מתבטא במובהק בהתייחסות של הרודוטוס לסיפורי המסעות של המשורר אֶרִיסְטִיאָס מְפְרוֹקוֹנְסוֹס, ושל סוחרים סקיתים, אל סְפוֹ של "הצפון הרחוק". הרודוטוס עומד שם בבירור על מובנו של המושג "רואה בעצמו", ומטעים, שְבִדְבָרְם על "גבול-המים" של אירופה (אוקיאנוס), הם עושים כן על סמך ה"שמועה".

העבודה מתמקדת בחוסר העקביות הַלְזָה, ומורה עליו - דרך בדיקת ההקשרים הגיאוגרפיים שבהם הרודוטוס אומר בנרטיב "אני" - כְּשֶׁל בתפיסה שהרודוטוס תופס את "קצות-הארץ". המרתק בסוגיה הזו הנו, שבבחינה יסודית של המושג "נרטיב", תוך שימוש בכלי ניתוח נרטולוגיים, מוֹחָוֵר שהַכְּשָׁל של ה"אני" עשוי להתגלות בתוך הטקסט על ידי ה"אתה", שאליו פעולת הסיפור מְכוּוֶּנֶת. מדובר ב"אתה" הנבנה כדמות של "הנמען הסיפורי" מסביב לסימנים הקשורים אליו. הבולטים מבין הסימנים האלו הנם מילים הכוללות את הקטגוריה הדקדוקית של הגוף הראשון ביחיד וברבים, והגוף השני ביחיד, כשהרודוטוס אומרם (באמצעות כינויי גוף ופעלים) בְּסִיטוּאצִיָּה של פעולת הסיפור.

השאלה שניצבת במוקד היא: כיצד ה"אתה", שמקשיב ל"אני" המתפלמס במהלך סיפור הנרטיב עם ה"מקורות", לומד לאתר את הַכְּשָׁל בתפיסת "קצות-הארץ" של הרודוטוס. אנליזה של ה'מיקומים' הסיפוריים המשתנים של ה"אני", ה"אתה" וה"מקורות", מְרַאָה שמדובר ב"נמען סיפורי", שבניגוד לנמענים סיפוריים של המשוררים, אינו מחויב לקבל את דברי הַמְסַפֵּר כ"אמת". זאת ואף זאת: כדמות בעלת מלאות פסיכולוגית וקודים תרבותיים זהים לאלו של הַמְסַפֵּר, "הנמען הסיפורי" מוֹנְכָח בטקסט כסייר וכנְסִיָּן, וכמי שלומד מהרודוטוס 'להתמחות בשמיעת עדי רְאָיָה'. הרודוטוס מדגיש במהלך סיפור הנרטיב את הערך ש"הנמען הסיפורי" מקנה לְאֻטוֹפְסִיָּה ככלי להשגת 'ידיעה' גיאוגרפית, וכבסיס ל"אמת" על אודות "גבולות-המים" של היבשות. בקצרה, "הנמען הסיפורי" אינו עשוי רק שלא להאמין להרודוטוס, אלא הוא עשוי גם לחשוף את חוסר העקביות שלו כגיאוגרף.

ככל שהאפשרות לקיומו של אי-אמון בין הרודוטוס ו"הנמען הסיפורי" הולכת ונחשפת במהלך הפולמוס שהרודוטוס מנהל לגבי אוקיאנוס וגודל היבשות, כן מסתבר שֶׁלְעָה שלו כְּמַסְפֵּר המבטלת את קיומו של הנהר אין עליונות על פני זו של מקורותיו. בְּנֵרְטִיב, שמייצר "נמען סיפורי" ככוח שחותר תחת סמכות הַמְסַפֵּר, מוצגים כך ה"ים" של הרודוטוס, ואוקיאנוס של ה"מקורות", כבעלי תוקף זהה של "אמת".

ה'ביגדיה' שהטקסט בוגד בעצמו מאפשרת להעמיק את ההבנה לגבי המאמצים של הרודוטוס לְתַעַל את גיאוגרפיית ה"קצוות" שלו לבניית דמותו של קְסֶרְקֶסֶס כמלך הַיִּבְרִיִּסְטִי וְסָכֵל. כמו כן,

מבחינת היחסים בין "אני", "אתה" ו"מקורות", אותה ה'בגידה' מְהַנּוּה בד בבד אופציה לבחינה מחודשת של מקומו החיוני של אוקיאנוס בעולמו של הרודוטוס.

דרך האמירות של ה"מקורות" על אודות אוקיאנוס, ולאור האפשרות ש"הנמען הסיפורי" עשוי לקבלן כ"אמת", מתחוויר כי ההנחה הרווחת בין החוקרים, שלפיה הרעיון האוקיאני 'מושלך' על ידי הרודוטוס, אינה נכונה. נהפוך הוא, בפולמוס המתקיים לגבי קיומו של הנהר אין הכרעה מְהַמָּה "גבולות המים" המקיפים את היבשות, והאם אירופה אכן גדולה מאסיה. אנשים כְּאַרְיִסְטִיאָס 'מגלים' במסעותיהם את אוקיאנוס של המשוררים ב"קצות-הארץ" הצפוניים בשומעם עדי רְאִיָּה, בדיוק כפי שהרודוטוס 'מגלה' את "הים האדום" ו"הים האטלנטי", ואת אורך המסע מסביבם.

הנקודה האחרונה לגבי הרעיון האוקיאני הנה אפוא זו: הוא איננו רק מבוטל על ידי הַמְסַפֵּר, אלא גם שב ומאושר מחדש מתוקף הסתירות הפנימיות שמאפיינות את הלימוד שהוא מלמד את הנמען הסיפורי, מהו "גבול-המים" של הארץ", ומהם הקריטריונים של 'ידיעה' שלפיהם ניתן לתארו. למעשה, הנרטיב של הרודוטוס קובע בנוגע לאוקיאנוס דברים מנוגדים, שאינם עולים בקנה אחד עם משמעות 'יציבה' ויחידה. אשר על כן, המסקנה היא, שאוקיאנוס מיוצג בנרטיב כישות גיאוגרפית שהנה גם קיימת וגם לא קיימת בעת ובעונה אחת. לאי-האחדות של הטקסט בעניין זה השלכה גיאוגרפית חשובה, שכן אחיזתו של הרעיון האוקיאני בעולמו של הרודוטוס היא ביטוי לא רק לכישלון של הַמְסַפֵּר לבטל את אוקיאנוס, אלא גם למאמצים של מקורותיו 'לְגַלּוֹת' את הנהר ב"קצות-הארץ". ה"מקורות" מבטאים קולות חשובים שפעלו ביוון בסוף התקופה הארכאית על מנת לאושש את דברי המשוררים, ולכונן מחדש את ה"אמת" הגיאוגרפית שלהם, באותה שיטה 'אמפירית' שבה נקט הרודוטוס: באמצעות סיורים על פני הארץ ושמיעת עדי רְאִיָּה.

לסיכום, הלימוד של גיאוגרפית ה"קצוות" ההרודוטאית דרך היבטיה הנרטולוגיים חושף את קשרי הגומלין המתקיימים בנרטיב בין הפולמוס המתנהל לגבי "גבול-המים" של הארץ, לבין הרפרזנטציה של תהליך התעצמות השלטון האימפריאלי הפרסי. הביטול שהרודוטוס מבטל את הרעיון האוקיאני של ה"מקורות" משמש אותו להראות, ששיאו של אותו תהליך, שהתבטא בתכנית קְסֶרְקֶסֶס לכבוש את יוון, אירופה ואת "כל הארץ", היה גם שיאם של דחפי ההיבְּרָס של המלך, ושל איוולתו האסטרטגית.